

Слово молодого автора

УДК 347.91/92:[271.2+2-79](477)(470) «18»

В.В. Нагорний

РОЗГЛЯД СУДОВИХ СПРАВ ЗА УЧАСТЮ ПРАВОСЛАВНИХ СЕКТАНТІВ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ХІХ СТОЛІТТІ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті аналізується нормативно-правове регулювання розгляду судових справ за участю представників православного сектантства на українських землях у ХІХ — на початку ХХ століть, характеризується процесуальний статус релігійних дисидентів упродовж означеного періоду.

***Ключові слова:** кримінальний процес, досудове слідство, підсудність, православне сектантство.*

Зважаючи на кризу моральності сучасного суспільства, зняття ярлика «табу» з дослідження проблем релігійної тематики, вивчення духовної історії українського народу набуває все більшої актуальності. До її несправедливо забутих сторінок належить православне сектантство¹. Розроблення проблеми процесуального розгляду судових справ за участю сектантів є невід'ємною частиною аналізу їхнього правового статусу. Спрощена чи ускладнена процедура розгляду судової справи, гласність чи таємність судового процесу, процесуальні права його учасників свідчать і про ставлення різних гілок влади до певної категорії населення.

Частина українських земель потрапили у сферу дії нормативно-правового поля Російської держави ще в середині ХVІІ століття. Поширення дії імперського законодавства на правобережні та лівобережні українські землі відбулося після трьох поділів Польщі в останній чверті ХVІІІ століття.

Масове розповсюдження опозиційних до православної церкви релігійних організацій в українських губерніях Російської імперії в ХІХ столітті викликало занепокоєння чиновників та представників духовного відомства. Їхня діяльність упродовж указанного періоду характеризувалася пошуком оптимальних заходів боротьби з поширенням нетрадиційного віровчення серед православного населення. Нормативно-правові акти щодо сектантів характеризувалися суперечливістю, прецедентним характером і не розв'язували «сектантської проблеми».

¹ Термін «православне сектантство» вживаємо для позначення таких течій православного походження, як старообрядницька церква, духовне християнство (христовіри, скопці, духобори, молокани), течії есхатологічного і харизматичного спрямування (іоанніти, ієговісти-ільїнці, апокаліпсисти, інокентіївці й інші).

Правовий статус релігійних дисидентів є малодослідженою сторінкою вітчизняної історії. На достатньому науковому рівні не вивчені й процесуальні права віруючих, а також порядок розгляду судових справ за їх участю на українських землях у складі Російської імперії в XIX столітті.

Окремі аспекти проблеми висвітлено в комплексному науковому доробкові з історії становлення та розвитку права Російської імперії В.Владимирського-Буданова [4]. Нормативно-правові акти, що визначали процесуальне становище релігійних інакодумців, проаналізовано в роботах В.Бонч-Бруєвича [14], П.Мельникова [15], М.Варадінова [3]. Участь у судовому засіданні представників окремих релігійних течій православного походження висвітлено в працях І.Абрамова [1], С.Алексєєвої [2], В.Волошина [5], О.Єршової [12].

Основною метою статті є дослідження особливостей процесуального провадження судових справ за участю православних сектантів українських губерній Російської імперії протягом XIX століття.

У другій половині XVIII століття справи за участю сектантів вважалися політичними. Лише в роки правління Катерини II вони перестали мати політичне забарвлення: розглядалися як звичайні, але в окремому провадженні. Оскільки проблема була новою, розслідування проводились із залученням представників церкви. Слідством займалися спеціальні слідчі комісії. У разі виявлення секти місцева влада обов'язково інформувала про це вищі органи влади [4, с.261].

У Російській імперії не існувало чіткого розмежування функцій між установами, що займалися розкольніцькими справами. Губернатори і підпорядковані їм поліцейські чиновники були зобов'язані сприяти духовенству в збереженні єдності православної церкви й непорушності віри, пильнуючи, щоб серед населення ввіреної губернії не поширювалися різноманітні «сресі та розколи» [12, с.131].

У XIX столітті правове регулювання розгляду справ за участю сектантів тривалий час було відсутнім. Справи за участю сектантів проходили досить складний процесуальний порядок. Вироки кримінальних палат подавалися у Міністерство юстиції, звідти — у Сенат, а потім через МВС надходили на затвердження Комітету Міністрів.

13 серпня 1819 року на засіданні Комітету Міністрів точилася гостра дискусія щодо процесуального порядку розгляду справ за участю духоборів. Міністр внутрішніх справ пропонував спочатку систематизувати все законодавство щодо цих віруючих і рекомендував судовим палатам подавати свої вирокі з таких справ на затвердження Правлячого Сенату. Члени Комітету Міністрів виступили з пропозицією залишити суворість закону щодо духоборів, а всіх віруючих, що знаходяться під слідством, без суду висилати до одновірців на «Молочні води» в Мелітопольський повіт. На засіданні Комітету Міністрів 25 грудня 1819 року було оголошено рішення імператора: у разі добровільного зізнання віруючих у сповіданні сектантського віровчення, перед початком кримінального слідства та судового засідання місцева влада повинна була сповістити про такі випадки Комітет Міністрів через Міністерство юстиції для подання інформації імператору [6, арк.1-2].

12 серпня 1823 року на ім'я Харківського цивільного губернатора надійшов інформаційний лист із МВС, у якому Комітет Міністрів наказував вилучити із звичайного судочинства справи за участю віруючих та віднести їх до компетенції

вищої поліції. Міністр пояснював, що цивільні губернатори зобов'язані представляти в МВС вироки кримінальних палат на затвердження імператором. Щодо осіб, причетних до сектантських справ, продовжував діяти звичайний процесуальний порядок [8, арк.3].

16 лютого 1826 року на засіданні Комітету Міністрів вирішувалося, які органи державної влади мали брати участь у розгляді судових справ за участю скопців. Вироки кримінальних палат щодо них подавалися в МВС, а звіди — вносилися на розгляд імператора через Комітет Міністрів, що ускладнювало й затягувало процедуру. Члени Комітету Міністрів пропонували для її спрощення надати право затверджувати вироки кримінальних палат губернаторам. Міністр внутрішніх справ зобов'язувався ознайомити губернаторів із постановами МВС щодо скопців для належного застосування правових норм у губерніях, але ці пропозиції імператор відхилив [7, арк.14].

2 травня 1832 року Правлячий Сенат наказав усім цивільним губернаторам, щоб судові вироки стосовно сектантів не виконувалися після затвердження губернаторами, а подавалися з їхніми коментарями в Сенат, який вимагав до кожної справи ще й висновок МВС. 7 листопада 1833 року циркуляром МВС вирішено: судові вироки у справах за участю сектантів насилати безпосередньо у поліцейське відомство [8, арк.4].

У 1834 році Новоросійський та Бессарабський генерал-губернатор звернувся до МВС з проханням роз'яснити, як слід учиняти з православними, котрі ухиляться в розкол, і чи можна дозволяти їм відправляти свої обряди публічно. 5 грудня Микола II роз'яснив, що з особами, які ухиляються з православної віри в розкол, необхідно вчиняти на загальних підставах: 1) розпочинати слідство й шукати винних осіб; 2) передавати матеріали слідства в належну судову інстанцію; 3) надсилати матеріали справи разом з вироком у МВС (згідно з нормами положення Комітету Міністрів від 7 листопада 1833 року), яке зобов'язане подати їх Комітету Міністрів [8, арк.5].

Із 5 травня 1839 року матеріали адміністративних справ щодо селян і поселенців, що належали до розколу, місцевій владі потрібно було надавати в Міністерство держмайна. Судові справи та інформацію про виконання рішень залишили під контролем МВС.

6 квітня 1844 року імператор повелів губернаторам: негайно припинити судочинство у справах, учасники яких повернулися до православної віри; про такі випадки необхідно доповідати в МВС з поясненням про відсутність у діях віруючих іншого складу злочину; повторний ухил в розкол визнавався обтяжуючою обставиною вчинення злочину; нововведення не стосувалися скопців [24, арк.54-55].

Як бачимо, в 40-их роках XIX століття розгляд судових справ за участю сектантів був на особливому контролі чиновників. 29 березня 1849 року губернаторам надійшов циркуляр із МВС. Очільник міністерства інформував, що губернатори звітують про тривалі строки перебування підозрюваних під вартою. Чиновники МВС уважали, що таке обмеження волі суперечило нормам права й часто не відповідало остаточному вердиктові суду, за яким передбачалося для сектанта лише «увещеваніє» чи короткий термін перебування у пенітенціарних закладах. Така суворість, з точки зору чиновників, могла посилити в релігійних відступників негатив до державних та церковних інститутів. Тому губернаторам

було запропоновано особисто контролювати, щоб розкольники підлягали арешту тільки у випадках, передбачених статтями 976-978 тому XV «Зводу законів Російської імперії» [25, с.101-102].

Відповідно до акта від 4 березня 1847 року, міністру внутрішніх справ було надано право остаточно вирішувати питання у справах, пов'язаних з розкольниками, якщо підсудні вже померли.

10 червня 1853 року особливий Секретний Комітет затвердив положення «Про повернення кримінальних справ за участю розкольників до загального порядку судочинства». Відтепер справи за участю сектантів розглядалися як звичайні кримінальні. Положення було затверджене імператором, про що повідомили губернаторів циркуляром МВС від 23 червня 1853 року. При цьому останніх зобов'язали надавати в МВС відомості про стан судових справ за участю сектантів до 1 липня та 1 січня щорічно [24, арк.56].

20 травня 1857 року міністр внутрішніх справ звернувся до членів Секретного Комітету з проханням роз'яснити, яким процесуальним порядком розглядати справи за участю розкольників, звинувачених в образі честі та гідності імператора. Зважаючи на думку міністра юстиції, Комітет пропонував очільнику поліцейського міністерства надавати матеріали таких справ безпосередньо на розгляд імператора. Міністра юстиції зобов'язали виробити спільно з головою II Відділення Його Імператорської Величності Канцелярії й начальником жандармів інструкцію для допиту розкольників у таких справах з метою запобігти повторним образливим висловам з боку сектантів [19, с.453].

Відсутність належного правового врегулювання процесуального порядку розгляду справ за участю сектантів викликало незадоволення Олександра II. Недостатня обізнаність чиновників з явищем релігійної опозиції заважала, з точки зору очільника держави, вирішенню як окремих судових справ, так і виробленню дієвої системи державних заходів щодо запобігання поширенню сектантського віровчення серед православного населення. Імператор констатував відсутність єдиної для духовенства й чиновників концепції боротьби з поширенням сектантських релігійних організацій. Його занепокоєння викликала бездіяльність створеного Секретного Комітету, який, замість розроблення уніфікованої стратегії боротьби з розповсюдженням сектантства, займався вирішенням окремих справ за участю розкольників. До того ж, уважав імператор, особливий процесуальний порядок розгляду справ за участю сектантів порушував єдину імперську систему кримінального судочинства, перетворюючи релігійних вільнодумців на відокремлену категорію населення, правовий статус якої визначали особливі нормативно-правові акти [3, с.199-201].

Для розв'язання цих проблем правозастосовної практики 20 січня 1858 року імператор запропонував низку заходів:

- доручити міністру внутрішніх справ ужити надзвичайні заходи для випуску фундаментального дослідження про розмаїття релігійних сект, зібрати статистичні дані про кількість їх adeptів;
- обмежити компетенцію Секретного Комітету обговоренням загальної концепції урядового курсу щодо сектантів;
- повернути кримінальні та адміністративні справи за участю віруючих до загального порядку судочинства на загальних підставах, у тому числі невіршені справи, що знаходилися на розгляді в МВС і Комітеті Міністрів [4, с.260].

Члени Комітету Міністрів підтримали пропозицію імператора щодо нагальної потреби систематизації інформації про різновиди православних сект. Пріоритетним було визнано з'ясування ступеня «небезпечності» релігійних течій православного походження для суспільства та держави. Зібрати точну статистичну інформацію про кількість сектантів, на думку членів Комітету Міністрів, було неможливо через недостатнє фінансування місцевої поліції, умисне приховування кількості віруючих, неточність сповідних розписів. Члени Комітету Міністрів підтримали й пропозицію про обмеження повноважень Секретного Комітету та повернення сектантських справ до загального порядку судочинства [14, с.210].

Новелою статистики другої половини XIX століття став збір інформації про кількість судових справ щодо розкольників і сектантів, яку губернатори надавали у МВС. 13 серпня 1863 року Харківському цивільному губернаторові Олександру Карловичу Сіверсові рапортували недригайлівський та золочівський пристави, Сумський городовий магістрат, Сумський повітовий суд, Сумський городовий магістрат, що за минулий 1862 рік судових справ щодо релігійних інакодумців не було порушено. Лише Зміївське поліцейське управління повідомляло, що 13 жовтня 1861 року за наказом Зміївського повітового суду було відкрито справу про вихід з православної віри державного селянина Кирила Жихарева. Справа на час звіту не була закінчена, а підсудний знаходився на волі [9, арк.1-2].

Остаточну проблему процесуального розгляду справ за участю сектантів урегулював «Устав кримінального судочинства» (далі Устав) від 20 листопада 1864 року, який діяв на українських землях упродовж другої половини XIX — на початку XX століть. Стаття 1000 нормативно-правового акта вилучала із загального порядку кримінального судочинства справи за участю представників духовного відомства, зокрема й щодо злочинів проти віри [14, с.235].

Нормами процесуального законодавства вирішувалася й підсудність кримінальних справ за участю сектантів. Церковне покаяння за незначні проступки міг застосувати до віруючого духовний суд. При вчиненні тяжкого релігійного злочину з релігійних мотивів (розповсюдження сектантського віровчення, оскоплення) розгляд справ проводився у кримінальному суді [14, с.236].

Попереднє слідство в справах за участю сектантів згідно зі статтею 1006 починалося лише на вимогу духовного керівництва, виняток становили справи за участю представників особливо шкідливих сект (стаття 217 «Уложення про покарання кримінальні та виправні») чи ересей, поєднаних «со свирепым изуверством и фанатическим посягательством на жизнь свою и других или же с противонравственными, гнусными действиями» (стаття 223) Судовий слідчий не мав права відмовитися від порушення кримінального судочинства за вимогою духовного керівництва (ст.1008) [21, с.238]. Це правило не стосувалося прав поліцейської та адміністративної влади в порядку запобігання і прискікання злочинів, а було обов'язковим для працівників судового відомства.

Карати за належність до релігійної опозиції дозволялося у разі визнання компетентними органами факту скоєння злочину «ухилення від сповідання православ'я», такими фаховими органами могли бути тільки представники церкви. За відсутності дозволу духовної влади на порушення кримінального слідства, могло бути лише поліцейське дізнання [14, с.213].

У справах про злочини проти православної церкви, які розглядалися в окружних судах за участю присяжних засідателів, останні мали обиратися із осіб православної віри. Якщо серед 30 викликаних присяжних засідателів будуть викриті особи неправославної віросповідання, вони замінювалися запасними засідателями. Для визначення ступеня «шкідливості» релігійної течії православного походження залучалися експерти, котрі мали бути професійними та незацікавленими. Для проведення експертизи запрошувалися місцеві священники і місіонери, рівень освіченості яких був часто недостатнім [21, с.641].

Ще одна проблема процесуального характеру — судова присяга сектантів, адже релігійні інакодумці не визнавали цього інституту кримінального процесуального права. 11 липня 1852 року за пропозицією начальника Харківської губернії імператор постановив: розкольників попівщинської та безпопівщинської сект у справах щодо нехристиян приводити до присяги на підставі Височайшого повеління від 3 листопада 1838 року, тобто в церкві, але з використанням стародрукованого Євангелія і хреста дореформеної будови; за неможливістю прийняти від інших сектантів (духоборів, молокан, жидовствуючих, суботників, скопців) присяги, брати до уваги об'єктивні свідчення учасників справи, суворо попередивши їх про юридичну відповідальність за неправдиві показання [11, арк.1].

Процесуальні проблеми виникали й в аспекті територіальної підсудності справ щодо сектантів. Так, спеціальна слідча комісія, що у 1867 році розглядала справу про оскоплених монахів Харківської губернії Кузнецова, Гладунова і Різанова, встановила: оскоплення монахів було здійснене в Курській губернії; справа підлягає розгляду в Курській Палаті Кримінального суду; Федір Кузнецов оскоплений Григорієм Чорним, слідство вже ведеться курськими слідчими; справа про оскопителя Данила Афанасьєва, що був причетний до справи, підлягає розгляду катеринославськими судовими установами [10, арк.1, 29].

Згідно з Уставом до свідчень не допускалися навіть розкольники, які прийняли православ'я. Пункт 2 статті 99 нормативно-правового акта передбачав звільнення від присяги осіб, які належали до віросповідань і сект, догмати яких не визнавали інституту присяги: вони зобов'язувалися давати чесні показання. Під час допиту без присяги суддя був зобов'язаний у протоколі допиту вказати, чи належить така особа до секти, яка не визнає інституту присяги. Суттєвим порушенням процесуальної норми статті 999 Уставу вважалося взяття підписки замість офіційної обіцянки. Для осіб, які могли присягати, заборонялося давати обіцянку. Відповідно до статті 1004 Уставу в справах про відступлення від віри та постанов Церкви обвинувачені підлягали кримінальному переслідуванню лише у двох випадках: 1) якщо за їх дії чинним законодавством передбачене кримінальне покарання; 2) якщо за їх проступки передбачена відповідальність у вигляді позбавлення або обмеження станових прав [19, с.238].

Практика розгляду справ за участю сектантів продемонструвала проблему галузевої підсудності таких справ, адже вони могли розглядатися як у світському кримінальному суді, так і в суді місцевих духовних консисторій. Відповідно до рішення касаційного кримінального департаменту №71/925 у справі Кацмана про відступлення від православної віри, незалежно від проведення профілактичних бесід місцевою духовною владою, віруючі підлягали обмеженню в користуванні

становими правами й розгляду справи виключно в світському кримінальному суді [15, с.345].

9 червня 1883 року члени Сенату заслухали доповідь обер-прокурора про недотримання судовими інстанціями статті 10 «Правил щодо розкольників», складених на основі Височайшого повеління від 25 квітня 1866 року. Із фактів, наданих Міністру юстиції обер-прокурором Святійшого Синоду, виявилось, що деякі із судових інстанцій порушують при винесенні вироків у кримінальних справах правові норми Вищого повеління від 25 квітня 1866 року, за яким розкольники, винні у скоєнні злочинів, за котрі, крім кримінального покарання, передбачено й церковне розкаяння, притягаються лише до кримінального чи виправного покарання. Зважаючи на це, 3 серпня 1884 року видано Указ кримінального касаційного департаменту про точне і неухильне дотримання судовими палатами та окружними судами цього положення [25, с.28-31].

Досить специфічно «українською» була стаття 1010¹ Уставу, яка передбачала, що в українських губерніях (Бессарабській, Катеринославській, Полтавській, Таврійській, Херсонській, Чернігівській) участь євреїв у складі присяжних засідателів при розгляді релігійних злочинів не допускається². Аналіз статей 1009 та 1010 дозволяє зробити висновок, що присяжні неправославно віросповідання повинні бути виключені зі списку присяжних, перш ніж сторони заявлять відвід. Якщо вказані присяжні були виключені після заяви відводу сторонами, рішення суду набуде юридичної сили. У разі, якщо сторона доведе, що не могла заявити відвід, оскільки такі присяжні не були включені до списку, рішення суду скасовувалося [14, с.209].

Ще одним важливим джерелом для вивчення особливостей процесуальної участі православних сектантів у розгляді судових справ є «Закони про судочинство у справах про злочини та проступки», що знаходяться в XV томі «Зводу законів Російської імперії». Згідно зі статтею 543 цього документа справи про такі злочини розкольників, як богохульство, наруга над вірою, розповсюдження «єресей та розколів» і втягнення у них православних, наруга над церковними святинями, проводилися на основі загальних правил кримінального судочинства. До розгляду таких справ не запрошувалися представники духовенства. Стаття 544 передбачала право розкольників, які під час розгляду справи відмовилися від подальшої участі в сектантських релігійних общинах, повертатися з висновком місцевого духовенства в місце свого проживання до заслання [19, с.312].

Статті 546 та 547 регламентували процесуальну участь скопців, які продовжували переслідуватися державою. Відповідно до статті 546 органи, що проводили кримінальне слідство, при визначенні покарання не мали зважати на неправдиві показання віруючих або які неможливо було перевірити. Сюди законодавець відніс такі показання скопців: 1) були оскоплені невідомими чи вже померлими людьми; 2) оскоплення над ними пройшло вві сні або в дитинстві, тому вони не пам'ятають, ким, коли і де були оскоплені, й навіть не відчували болю від цієї операції; 3) оскоплені насильницьким способом; 4) втратили статеві

² Імовірно, заборона була пов'язана з швидким розповсюдженням на теренах українських земель релігійних общин жидовствуючих та суботників, віруючі яких нерідко були євреями за національністю.

органи внаслідок ушкодження від удару чи хвороби; 5) недавно оскоплені невідомими людьми за їх згодою [15, с.113].

Оскоплений, який указував у суді на свого оскоплювача, визнавався судом невинно оскопленим і звільнявся від кримінального переслідування, а оскоплювач та розповсюджувачі цього вчення підлягали кримінальній відповідальності відповідно до закону. Після отримання дозволу Сенату, згідно зі статтею 548, губернатори повинні були припинити кримінальний процес стосовно розкольників, якщо підсудні повернуться до православної віри. Підсудному пояснювалося, що у разі нового ухилу від православ'я, він підлягав відповідальності відповідно до статті 204 «Уложення про покарання кримінальні та виправні» 1845 року. Цей привілей не поширювався на скопців і оскоплювачів. У справах, котрі виникали між представниками іноземних християнських віросповідань і релігійних течій православного походження, які визнавалися державою та церквою особливо небезпечними, губернатори зобов'язувалися повідомляти про рішення судових інстанцій МВС до їхнього застосування [15, с.116-117].

Інколи суб'єктом, який ініціював початок кримінального слідства щодо сектантів, була православна територіальна громада. Про це свідчать такі факти. У листі Новоросійського генерал-губернатора Херсонському губернатору від 29 грудня 1870 року №618 чиновник указує на те, що православні жителі села Любомирки рішенням сільської громади від 29 липня 1868 року зверталися до органів державної влади з проханням про видалення з населеного пункту селян Рябошапки та Кравченка, як шкідливих за своїми поглядами людей, котрі начебто негативно впливають на дітей селян. Але Губернське у селянських справах присутствіє відмовило в задоволенні клопотання з тієї причини, що селянам надано право видаляти із громади тільки людей «шкідливих та порочних», до яких сектанти, відповідно до діючих на той час правових норм, не належали (пункт 2 статті 51 «Загального Положення») [16, с.116].

Православні села Обозновки також зверталися до Губернського присутствія з проханням виселення віруючих Вітренка та Марченка, факт виходу яких з православної віри став відомий односельчанам. Виселення Рябошапки і Кравченка не відбулося через порушення процедури прийняття рішення:

1) дії цих осіб (ухилення від православ'я та спонукання до ухилення інших осіб) були предметом судового розгляду;

2) вирок складений не сільськими, а волосними зборами й не відмічений як такий, що не набуде чинності до закінчення судового слідства та розгляду справи у суді.

Ліберальне ставлення чиновників до сектантів і відсутність у них прагнення до криміналізації вчинків віруючих генерал-губернатор кваліфікував як бездіяльність представників держави у справі боротьби з сектантством, що, з його точки зору, сприймалося православним населенням як мовчазна згода держструктур з поширенням сектантських поглядів серед православного населення [16, с.117].

19 серпня 1884 року волосні збори Вознесенської волості Єлизаветградського повіту Херсонської губернії у кількості 285 членів (по одній особі від кожних 10 дворів) заслухали виступ волосного старшини Карпа Молдаванова щодо падіння моральності між селянами й вияву неповаги до релігії, святкових і

недільних днів. Причиною цього, на його погляд, була торгівля на базарах у вихідні. Базари, за його переконанням, сприяли розповсюдженню різних сект, які пропагували неповагу до недільних та святкових днів. Старшина пропонував волосним зборам назавжди заборонити в недільні дні торгівлю. Збори прийняли такі рішення:

1. Просити дозволу в уряді на перенесення базарів для збуту хліба й худоби у Вознесенську з недільних та святкових днів на суботу чи понеділок, щоб у цей час не відкривалися заклади, де вживають алкоголь, як у Вознесенську, так і в його передмістях.

2. Заборонити кожному жителю Вознесенської волості виїжджати волами та кінями у недільні дні на базари.

3. Обговорити із сусідніми волосними правліннями ці пропозиції.

4. Направити це рішення на затвердження Єлизаветградським із селянських справ присутствієм, його копію послати на друк у Сільський вісник, а іншу — єпархіальному керівництву й просити сприяння у цій справі.

5. За невиконання селянами другого пункту цього рішення винних карати на перший раз штрафом 3 руб., другий — 5 руб., а далі прибавляти за кожний раз по одному рублю до 10 рублів, якщо винний буде вперто порушувати це правило — висікти до 20 ударів батоном з позбавленням голосу на волосних зборах [13, с.78-79].

Збори виявили незадоволення розповсюдженням серед селян волості, особливо в селах Вознесенському та Арнаутівці, молоканської й штундистської сект, які спонукали православних до вступу в свої общини. Для запобігання поширенню цих релігійних організацій збори затвердили такі правила: 1) якщо селянин не відвідуватиме церкву, ставитиметься з презирством до ікон, підлягатиме волосному суду й буде покараний 20 ударами батоном залежно від ступеня вини; це ж покарання слід застосовувати до осіб, які схиляють православних до участі в сектах; 2) на посадових осіб волосного та сільських управлінь покласти обов'язок слідкувати за православними щодо виконання обрядів православної церкви; 3) штрафні гроші використовувати для приходських церков та сільських училищ [17, с.80].

У деяких випадках сектанти подавали апеляційні скарги на вироки судових інстанцій. З 9 червня по 17 листопада 1901 року в Одеській судовій палаті розглядалась апеляційна скарга віруючої міста Каушан Бендерського повіту Бессарабської губернії Х.Н.Гарштейн, яку звинуватили за статтею 185 «Уложення про покарання кримінальні та виправні» у відступі від православної віри [23, арк.2]. Справа розглядалася у Кишинівському окружному суді, який відправив матеріали справи у двох томах разом з апеляційною скаргою засудженої в Одеську судову палату. Віруюча скаржилася на те, що окружний суд у вироді постановив відправити її для проведення духовних бесід до Бендерського єпархіального керівництва. Але під час досудового слідства до неї вже застосовувалися «назидання» й «увещевання», які виявилися безуспішними. Повторно проводити такі бесіди, зі слів засудженої, було «марною справою та простою формальністю» [23, арк.7]. Прокурор А.Богучький з членами судової палати задовольнили апеляційну скаргу [23, арк.16].

Після прийняття демократичного закону 1883 року, котрий значно поліпшив правовий статус сектантів, віруючі вже не притягувалися до кримінальної

відповідальності за сповідання нетрадиційного віровчення. Але «сектантська проблема» остаточно не була розв'язана на нормативно-правовому рівні. Загострення суперечностей між православним населенням та сектантами демонструє ще одна гучна судова справа початку ХХ століття.

У липні 1901 року в селі Павловках Сумського повіту Харківської губернії з'явився, як виявилось пізніше, селянин села Яхни Васильківського повіту Київської губернії Мойсей Тодосієнко, представник релігійної общини мальованців. Тодосієнко переконував мешканців у необхідності зруйнування православних церков, щоб «звільнити приховану в них правду...» [18, с.599]. 14 та 15 вересня на вулицях почали з'являтися юрби сектантів з піснями «Христос воскрес». 16 вересня, о 6-й годині ранку, 100 сектантів, після проведення релігійних обрядів у будинку Микитенка, вирушили у напрямку найближчої церкви. Пристав другого стану Сумського повіту дав розпорядження, щоб церква була закрита, а богослужіння скасоване. Після сутічок з охороною 42 сектантам були заподіяні легкі тілесні ушкодження, а одному (Якову Коваленкові) — тяжкі, від яких він на наступний ранок помер.

Судовий слідчий в особливо важливих справах Сумського окружного суду розпочав досудове розслідування під наглядом прокурора того ж суду. Рішенням Харківської судової палати від 5 грудня 1901 року 68 сектантів, у тому числі Мойсея Тодосієнка, звинувачено: Тодосієнка — за підбурення до хуліганства в святих місцях і розповсюдження серед населення Павловок «тревожних слухов» (ст.13, 210, 938 «Уложення про покарання...»), а решта — за наругу над святиною, нападі на православне населення, опір поліції (ст.13, 210, 260¹, 271 «Уложення про покарання...»). Справа розглянута в місті Сумах Харківської губернії в закритому судовому засіданні з 28 січня по 4 лютого. Вироком судової палати 17 підсудних виправдано, решта 49 — визнані винними і на підставі ст.210 ч.2. і ч.9, 269¹, 938 ч.1, 152, 149, 134, 135, 120, 19, 31, 39 «Уложення про покарання...» засуджено: 45 підсудних — до позбавлення всіх прав стану і заслання на каторгу (Тодосієнко й Павленко на 15 років; Авраам Павленко, Петро Харахонов, Антон, Петро та Іван Кобильченки й інші, разом 37 чоловік — на 12 років кожний; 5 підсудних — на 8 років; один — на 4 роки). Троє підсудних засуджено до позбавлення всіх прав стану й ув'язнення на 8 місяців, один підсудний неповнолітній — на 3 місяці без позбавлення прав стану. Разом із тим судова палата постановила щодо 30 засуджених на каторжні роботи, на підставі ст.775 «Уставу кримінального судочинства», клопотати через міністра юстиції перед імператором про заміну каторги на заслання на поселення [22, с.204-205].

Розглянувши особливості процесуального розгляду справ за участю сектантів на українських землях у складі Російської імперії у ХІХ — на початку ХХ століть, приходимо до таких висновків:

- упродовж означеного періоду розгляд справ за участю сектантів був ускладненим і забюрократизованим. Імператори не затверджували пропозиції чиновників для його спрощення;
- до початку ХІХ століття судові справи щодо релігійних вільнодумців розглядалися як політичні, з початком правління Олександра І — в порядку адміністративного чи кримінального судочинства на загальних підставах, але в окремому провадженні;

- за правління Миколи I вироки судових інстанцій щодо віруючих переглядалися компетентними державними органами, а потім з їхніми висновками передавалися на остаточне затвердження імператором; у 40-их роках XIX століття МВС вдалося монополізувати право остаточного вирішення сектантських справ;
- у 50-их роках XIX століття справи за участю сектантів розглядалися як звичайні кримінальні. «Устав Кримінального Судочинства» 1864 року остаточного розмежував повноваження цивільної та духовної влади щодо розгляду справ сектантів: незначні релігійні проступки вирішувалися духовним судом, який міг призначити духовні бесіди як міру покарання, розгляд тяжчих злочинів знаходився у компетенції світських судів.

Список використаної літератури

1. Абрамов И.С. Духоборцы / И.С. Абрамов // Отечественные записки. — 1882. — №1. — С.28-53.
2. Алексеева С.И. Святейший Синод в системе высших и центральных государственных учреждений пореформенной России 1856-1904 гг. / С.И. Алексеева. — СПб., 2003.
3. Варадинов Н. История Министерства Внутренних дел / Н.Варадинов. — Т. 8: История распоряжений по расколу. — СПб, 1863. — 256 с.
4. Владимирский-Буданов М.Ф. Обзор истории русского права / М.Ф.Владимирский-Буданов. — Киев, 1915. — С. 260-265.
5. Волошин Ю. Репресії царського уряду проти старовірів-безпопівців на Харківщині у роки правління Миколи I (1825-1855) / Ю.Волошин // Історія релігій в Україні. — Кн. 1. — Львів, 2000. — С. 87.
6. Державний архів Харківської області (далі ДАХО). — Ф.3. — Оп.43. — Спр.33. — 4 арк.
7. ДАХО. — Ф.3. — Оп.58. — Спр.382. — 3 арк.
8. Там само. — Оп.66. — Спр.455. — 15 арк.
9. Там само. — Оп.215. — Спр.193. — 2 арк.
10. Там само. — Оп.230. — Спр.71. — 30 арк.
11. Там само. — Ф.52. — Оп.1. — Спр.880. — 1 арк.
12. Ершова О.П. Старообрядчество и власть / О.П. Ершова. — М.: Уникум-Центр, 1999. — 202 с.
13. Историческая записка о скопческой секте в России с 1845-1870 гг. // Миссионерское обозрение. — 1905. — №1. — С. 78-91.
14. Материалы к изучению русского сектантства и раскола. Вып. I / Под ред. В.Д.Бонч-Бруевича. — СПб, 1908. — С. 206-230.
15. Мельников П.И. (Печерский). Правительственные распоряжения, выписки и записки о скопцах / П.И.Мельников. — М., 1898. — 198 с.
16. Письмо Новороссийского Генерал-губернатора П.Е.Коцебу, исполняющим должность Херсонского Губернатора от 29 декабря 1870 года №618 // Алексей. Материалы для истории религиозного движения на юге России во второй половине XIX века. — Б.м., б.г. — С.116-118.
17. Письмо Новороссийского Генерал-губернатора Херсонскому губернатору от 1 февраля 1871 года №60 // Алексей. Материалы для истории религиозного движения на юге России во второй половине XIX века. — Б.м., б.г. — С.118-121.
18. Приговор Харьковской палаты по делу о Павловских сектантах // Миссионерское обозрение. — 1900. — Январь-февраль. — С.599-603.
19. Российское законодательство X-XX вв.: В 3 томах. — М.: Высш. школа, 1985. — 303 с.

20. Собрание постановлений по части раскола. Т.1. Постановления Министерства внутренних дел. — Лондон, 1863.
21. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 года // Полное собрание законов Российской империи. — СПб.: Изд. Академии наук, 1846. — Т. XX. — Отделение I. — С.628-644.
22. Харахонов П.С., Никитенко Т.А. Начало жизни христиан и страдание их в селе Павловка, какие они переносили мучения и гонения от язычников за веру Господа нашего Иисуса Христа / П.С.Харахонов, Т.А.Никитенко // Материалы к изучению русского сектантства и раскола. Вып. I / Под ред. В.Д.Бонч-Бруевича. — СПб., 1908. — С. 186-205.
23. Центральний державний історичний архів, м. Київ (далі ЦДІАК). — Ф.348. — Оп.1. — Спр.1044. — 17 арк.
24. ЦДІАК. — Ф.442. — Оп.1. — Спр.1802 б. — 163 арк.
25. Циркуляр МВД «О предоставлении в МВД приговоров судебных мест по делам о раскольниках» // Собрание постановлений по части раскола. — Т.1. — Лондон, 1863. — С.101-102.

В.В. Назорный

**РАССМОТРЕНИЕ СУДЕБНЫХ ДЕЛ ПРИ УЧАСТИИ
ПРАВОСЛАВНЫХ СЕКТАНТОВ УКРАИНСКИХ ГУБЕРНИЙ
РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В XIX ВЕКЕ:
ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА**

В статье анализируется нормативно-правовое регулирование рассмотрения судебных дел при участии представителей православного сектантства на украинских землях в XIX — в начале XX столетий, характеризуется процессуальный статус религиозных диссидентов на протяжении обозначенного периода.

Ключевые слова: *криминальный процесс, досудовое следствие, подсудность, православное сектантство.*

V.V. Nahorny

**THE PECULIARITIES OF THE LEGAL PROCEDURE
IN THE CASES INVOLVING THE REPRESENTATIVES
OF THE ORTHODOX SECTS IN THE UKRAINIAN GOVERNORATES
OF THE RUSSIAN EMPIRE OF THE 19TH CENTURY**

The analysis of legal regulation of cases involving the representatives of the Orthodox sectarianism in the Ukrainian lands in the 19th–early 20th centuries is given; the procedural status of religious dissidents during the mentioned period is characterized in the article.

Keywords: *criminal procedure, pre-trial investigation, court jurisdiction, Orthodox sectarianism.*

Надійшла до редакції 17 жовтня 2011 року